

שכונת עמידר – העשור הראשון

מחקר היסטורי

גיר כהן וארנון בן-ישראל

"מעברה", צייר אבא פניכל, צייר העיר בת-ים, (מתוך: בת ים 1962)

תוכן עניינים:

2.....	הקדמה
3.....	1. רקע
3.....	1. א. כיווני התפתחותה של בית וגן/בת-ים עד 1948
5.....	1. ב. אידיאל השיכון הציבורי בשנות הארבעים
6.....	1. ג. קביעת גבולות השיפוט העירוניים במרחב והקמת מעברת האוהלים הראשונה
11.....	2. שכונת עמידר
11.....	2. א. המחלוקת סביב הבעלות על הקרקע, הפקעת הקרקע ותכנון שכונת עמידר
16.....	2. ב. אכלוס שכונת עמידר, חיי היומיום וקשיי המשתכנים הראשונים
24.....	מקורות:

הקדמה

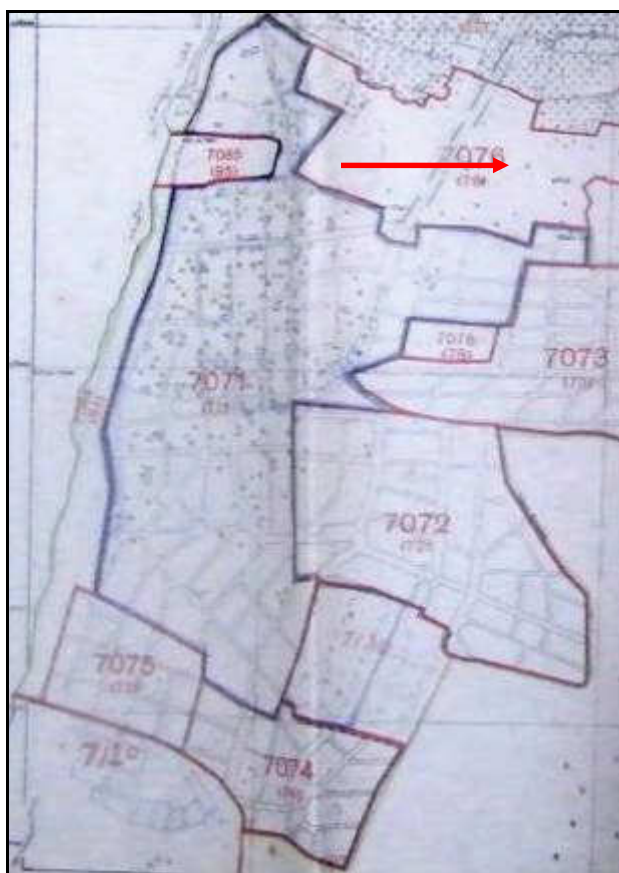
המחקר שלפניכם הינו חלק מתהליך עירוני רחב יותר, אותו מובילה עיריית בת-ים שעיקרו התבוננות מחודשת בתהליכים היסטוריים-חברתיים-מרחביים אשר עיצבו את העיר. להצפתו של מידע חדש יש ערך, לתפיסתנו, לא רק לסיפוק סקרנותם של החוקרים ולא רק להעמקת ההיכרות וההבנה של הקברניטים את עירם, אלא גם במימוש משהו מאותה הבטחה מעט אניגמטית ל'איכות עירונית'. המחקר התמקד בשכונת עמידר בבת-ים, ברקע להקמתה, במאפייניה התכנוניים ובתנאים החברתיים הייחודיים לה בנוף הבת-ימי של שנות החמישים. זהו מחקר ראשוני בלבד, אשר מספק את קווי המתאר של כינון המקום וחווית המקום, ומסמן אפשרויות וכיוונים למחקר עתידי.

להבנתנו, ישנה חשיבות גבוהה למחקר מעמיק של שכונת עמידר. עמידר היא מהשיכונים הראשונים של בת-ים, והיא ללא ספק השיכון הגדול הראשון של העיר. היקף הפרויקט מבחינת גודל השטח וגודלה של האוכלוסייה, היה חסר תקדים לתקופה, ובעל מסה יחסית גבוהה, אשר בהכרח הביאה לשינוי הנוף העירוני. אולם עמידר היוותה ציון דרך משמעותי בהיסטוריה של בת-ים מסיבות נוספות. התגבשותם של אופי חברתי וזהות אתנית שכונתית ייחודיים בעמידר מסמנים עבורנו את ראשית הריבוד החברתי-מרחבי בעיר, זאת כחלק מהיווצרותן של שכונות נוספות בעלות מובחנות אתנית. בת-ים, שעד לשנת 1950 התפתחה בקצב איטי כשכונה של המעמד הבינוני-הנמוך, שלה הטרוגניות אתנית ופוליטית גבוהה למדי שינתה את פניה. הקמתה של עמידר מסמנת שלב היסטורי חדש של ריבוד עירוני מרחבי-חברתי-כלכלי. זוהי התבנית על פיה החלה בת-ים לגבש את אופייה העירוני, ולכך השלכות מרחיקות לכת על התהוותם של היחסים החברתיים בעיר, זהות המקום והדימוי העירוני. בעתיד, יהיו אלה מהגורמים, אשר יאפשרו לחולל סטיגמטיזציה של בת-ים, אשר שרתה צרכים כאלה ואחרים וממנה מתקשה העיר להחלים עד היום.

1. רקע

1. א. כיווני התפתחותה של בית וגן/בת-ים עד 1948

בית וגן/בת-ים הוקמה בשנת 1926. בראשית דרכה התפתחה השכונה לאורך שני צירים עיקריים: ציר צפון/דרום – דרך הגישה משכונת ג'בלייה שבדרום יפו, אשר בשנת 1936 זכתה לשם **רחוב בלפור**; וציר מזרח/מערב, שזכה בשנת 1936 לשם **רחוב רוטשילד**. מגמת הבנייה והפיתוח הפיסי בבית וגן בשנות השלושים והארבעים הייתה בצורת גריד דרומה ומערבה משני הצירים שתוארו לעיל. עיון במפת הגושים האזורית ששורטטה בשנת 1935 מסביר מגמה זו (ראו איור 1).

איור 1. מפת הגושים באזור בית וגן 1935
מתוך מפת גבולות עירוניים – Urban Area Jaffa-Tel-Aviv 1935
(החץ האדום מצביע על השטח שעליו תוקם שכונת עמידר)

גוש 7085, שמערב לרחוב בלפור לא היה ברשות אגודת בית וגן ומשום כך חסם את אפשרויות הבינוי בחלקה הצפון-מערבי של השכונה. מצדו השני של רחוב בלפור חסם גוש קרקע גדול שמספרו 7076 את האופק הצפון מזרחי להתפשטות העירונית. חסמים אלה יצרו למעשה צוואר בקבוק בפיתוח חלקה הצפוני של בית וגן.

בצו 654/2 של ממשלת המנדט, שהתפרסם בעיתונות ב-24 לדצמבר 1936 (חרן, 1998), הכריזה הממשלה המנדטורית על שכונת בית וגן כמועצה מקומית. כתוצאה מכך נקבעו גבולות שטח השיפוט של בת-ים באופן שהכפיל את שטחה מ-1500 דונם ל-3000 דונם, אשר כללו בשלב זה 23 גושים (אוליצקי, 1950, עמ' 54). אולם הגדלת שטח השיפוט של המועצה המקומית לא הביאה לקיצים את סכסוכי הבעלויות על חלקות מסוימות בין אגודת בית וגן ובין בעליהן הקודמים, בין אם היו יהודים ובין אם היו ערבים מיפו. כמה מהסכסוכים הללו נדונו במהלך שנות השלושים והארבעים בבתי המשפט. גוש 7076, אשר היה מורכב ממס חלקות וגושים קטנים יותר, הוא השטח שעליו תקום בראשית שנות החמישים שכונת עמידר. גוש זה הפריד בין בת-ים ובין השכונות שבדרום יפו (בערבית - אל-סַכְנָאָת) ונותר למעשה מחוץ לשטח בת-ים עד לסיום הלחימה באזור במאי 1948 ואף בשנה שלאחר מכן. האזור עליו הוקמה שכונת עמידר היה במהלך מלחמת השחרור אזור החיץ בין קווי העמדות של היהודים והערבים וממנו אף נורתה אש לעבר בת-ים במסגרת לחימת העמדות הקטלנית שהתחוללה בין החודשים דצמבר 1947 עד מאי 1948.

איור 2. קטע ממפת Jaffa Tel-Aviv (1:10,000), 1944. קו גבול שטח השיפוט העירוני (שחור מקווקו) מלמד שחלק ניכר מגוש 7076 נותר גם בתקופה זו מחוץ לגבול השכונה. (החיץ האדום מצביע על השטח שעליו תקום שכונת עמידר).

מקור – ארכיון היסטורי מפ"י

1. ב. אידיאל השיכון הציבורי בשנות הארבעים

תוכניות להקמת שיכונים ממזרח לבת-ים במרחב שבין בת-ים ובין חמש השכונות, שאוחדו למועצה מקומית חולון ב-1940, נרקמו מאמצע שנות השלושים בעיקר כתגובה לניסיונות בריטיים ליישב פליטים ערבים על קרקע ממשלתית באזור. פרויקט ליישוב פליטים מיפן, אשר בשנת 1937 נבנה על ידי שלטונות המנדט לא צלח, ובעקבות כישלוננו הוסב לתפקד כמוסד לחולי נפש בשם "מוסד מנטאלי הכפר הערבי". לאחר 1948 זכה מוסד ה' לשם 'אברבנאל'. במהלך שנות הארבעים, עם הכרתה של חולון כמועצה מקומית הלך והתבסס ממזרח לבת-ים מארג יישובי מפותח, שהתבסס על מודל השיכון הציבורי והותיר את בת-ים מאחור מבחינת קצב הפיתוח. המודל המוצלח שייצגה חולון היה של יוזמה התיישבותית המוכוונת על ידי תנועות התיישבות, הדוגלות ומממשות הקמתן של שכונות פועלים.

בשיכונים אלה התקיים שיתוף מסוים בין התושבים, בעיקר בהקצאת השירותים הבסיסיים ובראשם החינוך. תושבי השיכונים נהנו ממרחב ציבורי פעיל והשתייכו בד"כ למסגרות וארגונים חברתיים-מפלגתיים. היה זה הבונטון של הפיתוח האורבאני בשנות הארבעים. המאפיינים של אידיאל שכונתי זה כללו בנייה מרוכזת ונטולת מותרות של דירות צנועות בשטחן וברמת הבנייה שלהן. הבנייה הייתה סטנדרטית, כשטיפוס אחד של מבנה חזר על עצמו בכל רחבי השכונה: בית דו-קומתי וארבע משפחתי, כשכל דירה בת שני חדרי שינה, עם תכנון להרחבה עתידית. טכנולוגיית הבנייה הייתה ממוכנת, באופן שהבטיח חסכון בכוח אדם מקצועי וכן קצב בנייה מהיר. הכוונה הייתה להציע דיור חדש במחיר קבוע ונמוך ממחיר השוק למשפחות הפועלים החברות בארגון, אשר יכולותיהן הכלכליות היו מוגבלות (גרייצר, 1982). למעשה ענו הדפוסים האורבאניים הללו להגדרה 'שיכון ציבורי', כפי שנוסח בין השאר על ידי קלוש ולו-יון (2003), כאספקת דיור ממסדית מתוכננת (עמ' 167).

מודל השיכון הציבורי הלחל מערבה לבת-ים. לעומת הפיתוח הספוראדי, שאפיין את השכונה עד שנות הארבעים, שהמנוע העיקרי שלו הייתה הבנייה הפרטית, פיתוח אשר התפשט באופן שרירותי בהותירו חורים גדולים במפת השכונה וייצר באופן איטי למדי מרקם של רחובות על פי תוכנית עירונית כללית ולא ממש מחייבת, בשנות הארבעים תוכננו בבת ים שיכונים. הם ענו במידה מסוימת לאותם קריטריונים אידיאליים של שיכון ציבורי כפי שפורטו למעלה, אולם מנוגדים היו לאידיאה המקורית של בית-וגן, אשר קידשה את הבית הפרטי מוקף החצר. 'שכונת קיש', החלה להיבנות בדרום בת-ים בשנת 1946. בשנה זו החל התכנון של מעונות ים ושיכון חיילים משוחררים. בשנת 1947 החלה להיבנות מעונות ים. תנופת בניית שיכונים בבת-ים נקטעה בשנת 1947 עם פרוץ המלחמה והושלמה בראשית שנות החמישים. המעבר למודל השיכון ביטא, בין השאר, את עלייתו של המרכיב הפועלי-סוציאליסטי בבת-ים, ואת יכולותיו הכלכליות המוגבלות. שינוי זה בא לידי ביטוי פוליטי בשנת 1950 עם בחירתו של דוד בן-ארי לראש מועצת בת-ים.

1. ג. קביעת גבולות השיפוט העירוניים במרחב והקמת מעברת האוהלים הראשונה

במהלך מלחמת השחרור ועם סיומה החריפה בכל רחבי הארץ בעיית המחסור בדיוור. מחוסרי הדיוור מקרב היהודים היו בתקופה זו הפליטים מיישובי הספר שננטשו או פונו, אך בעיקר רבבות העולים החדשים. בשלב הראשון נותבו מחוסרי הדיוור הללו לאכלוס מצאי המבנים הערביים הנטושים¹ וכן לאכלוס המלאי המוגבל למדי של דיוור פנוי ביישובים היהודים.

בעקבות העלייה היהודית הגדולה לארץ², אשר עלתה בהיקפה על כל תחזיותיהם של גורמי הממשל, הובהר לגופים שעסקו בקליטת עולים כי יש צורך דחוף בבניית שיכונים עירוניים חדשים על הקרקעות הערביות הנטושות (גולן, 2001).

באזור תל-אביב-יפו-בת-ים יצאו בקיץ 1948 תהליכי אכלוס העולים מכלל שליטה עם פלישה המונית של יהודים לבתים הנטושים ביפו, תוך כדי צמצום השטח אשר נותר לשארית הפליטה הערבית בעיר. באוקטובר 1948 כבר אכלסו כ-40 אלף יהודים את יפו ונוצר הכרח לקבוע מחדש את חלוקת הסמכויות המוניציפאליות במרחב, בכדי לספק לתושבים החדשים שירותים בסיסיים. במהלך אוקטובר 1949 התכנסה 'הועדה לקביעת גבולותיה של תל-אביב' מספר פעמים. ראש מועצת בת-ים, עו"ד אליאב ליואי וראש מועצת חולון ד"ר חיים קוגל נכחו בסדרת פגישות אלה החל מהישיבה השנייה. ליואי הציע לספח את יפו לבת-ים, כך שיפו תהפוך להיות מרכז מסחרי, אשר ישרת את הדרום כולו ואילו בת-ים תהפוך למעין שכונת וילות, נופש ומרגוע של אותה עיר עתידית. קוגל התנגד לכך בטענה כי לא בת-ים ולא חולון מסוגלות לספק שירותים סבירים לאוכלוסיית יפו הגדולה (גולן, 2001, עמ' 129). בסופו של דבר הוחלט להתבסס על התיחום המוניציפאלי, באופן שיתאים לגבולות תוכנית החלוקה (שם, עמ' 101, 129). המשמעות של החלטה זו הייתה להותיר על כנו את הגבול המוניציפאלי בין יפו ובת-ים.

¹ אכלוס יהודים בכל שטחה הנטוש של יפו אושר על ידי דוד בן-גוריון ביולי 1948, כחודשיים לאחר השלמת פינוי תושביה הערביים (גולן, 2001)

² לפי קצב העלייה באוגוסט 1948, צפויים היו להגיע לארץ עד לסוף שנה זו מעל למאה אלף יהודים. המדובר בהיקף הגירה חסר תקדים.

איור 3. בתי שכונת עמידר ממזרח, מעברת האוהלים במרכז התמונה, בתי הערבים מג'בליה מצפון ומעונות ים ממערב. קטע מתצלום אוויר מס' 56/2, מגיחת צילום שנערכה ב-23.11.1951. מקור – ארכיון היסטורי מפ"י.

לאור מצאי הקרקע הגדול שעבר לבעלותה של המדינה ושל קק"ל בשנת 1949, ולאחר לחצים ובקשות חוזרות ונשנות של עו"ד אליאב ליואי, ראש מועצת בת-ים, הואיל השלטון המרכזי בשנת 1949 להגדיל את שטח השיפוט של המועצה ב-4134 דונם לכדי סה"כ של 7171 דונם (אוליצקי, 1950, עמ' 122). גודל זה סימן בין השאר, את יעד הפיתוח – עיר גדולה.

להלן פירוט מרכיבי שטח השיפוט של בת-ים בשנת 1949:

דונגמים	מס' הגרש	דונגמים	מס' הגרש
147.693	7141	122.938	7119
133.314	7142	229.300	7120
105.918	7143	237.000	X 7121
88.076	7144	325.000	X 7122
168.191	7145	280.000	X 7123
225.000	7146	614.000	X 7124
67.401	7147	352.750	X 7125
168.056	7148	494.525	X 7128
114.548	7149	364.525	X 7129
152.107	7150	154.820	7130
147.760	7151	286.500	X 7131
122.032	7154	90.000	X 7134
110.932	7155	94.290	7135
<u>1.000.000</u> X אדמות יפו		176.445	7136
<u>7.171.757</u> ס"ה		82.268	7137
3.037.547 בזה שטח ישן		165.134	7138
4.134.300 X שטח חדש		135.711	7139
		124.954	7140

איור 4 מתוך איליצקי, 1950, עמ' 108

מחודש אוגוסט 1948 החלו לקום באזור יפו ובאזור חיפה 'מחנות מעבר לעולים', אשר לא היו אלא ריכוזי אוהלים אשר אוכלסו בלמעלה מ-11 אלף נפש (גולן, 2001, עמ' 98). כפי שביטא שמם, מחנות אלה הוקמו כפתרון זמני עד להשגת דיור של קבע. במסגרת זו הוחל בהקמתה של מעברת אוהלים וצריפים ממזרח לרחוב בלפור בבת-ים לכיוון דרום יפו. בחלקה הצפוני של המעברה היו האוהלים

פזורים בינות למשכנות הערבים הנטושות. הייתה זו המעברה הראשונה של בת-ים ובה הוקמו כ-300 יחידות מגורים קלות (ראה איור 3). אוכלוסיית המעברה הורכבה מיוצאי גלויות שונות מהם יוצאי רומניה, תימן, מצרים ולוב. שירותי רווחה בסיסיים הופעלו במעברה ובכלל זה מעון, פעוטון, גני ילדים, מפעל 'הזנת הילד' ומפעל 'בגד זול'. מוסדות אלה הופעלו בתוך צריפים על ידי 'ארגון אמהות עובדות', הפועל המזרחי ומשרד הסעד (מתוך: "סקירה על מוסדות מעברת בת-ים", הד בת-ים, 1953).

כבשאר מחנות האוהלים, תנאי החיים במעברת האוהלים של בת-ים היו קשים. הד לכך נחשף בעיתונות המקומית של התקופה, שכללה את המקומונים 'הד בת-ים', 'ניב בת-ים', 'קול בת-ים' ו'ביטאון הנוער הבת-ימי'³, אשר יצאו לאור מספר פעמים בשנים 1952 עד 1954.

איור 5. המעברה הראשונה בבת-ים.
מקור – ארכיון היסטורי, עיריית בת-ים.

מכתבות שונות במקורות אלה עולה תמונה קשה של החיים במעברה, שבה מצב הסניטציה היה גרוע ביותר, רמת השירותים בלתי מספקת, האבטלה גבוהה ומעל לכל האיטיות בסיפוק חלופות של קבע לשוכני האוהלים, אשר ציפיהם לשיכון לא מומשה ומול עיניהם כבר התנוססו בתיה החדשים של שכונת עמידר.

בשנת 1952, כארבע שנים לאחר הקמתה, מעברת האוהלים התאפיינה בבלאי פיסי וחברתי גבוה. המתח שנצבר התפרץ מפעם לפעם. ב-18 במאי 1952 נערכה אסיפה כללית ובה הוחלט על הבעה

³ ארכיון הספרייה הלאומית, גבעת רם.

אקטיבית של מחאה - הפגנה מול בית הסוכנות בתל-אביב. כארבע מאות איש ואישה השתתפו באירוע זה על פי הערכות מארגני ההפגנה (קול בת-ים, 1952). בסוף יולי 1952 הוחלט באסיפה כללית של תושבים המעברה על נקיטת שביתת בית של 48 שעות. לצד תנאי החיים הקשים ומצוקת הדיור החריפה, התרעמו אנשי המעברה על כוונת הסוכנות למצוא להם פתרונות לדיור של קבע מחוץ לבת-ים. מבחינתם, אופציה פריפריאלית יותר לא באה בחשבון.

במודעות שנתלו ברחובות בת-ים שווקה לציבור המחאה כך:

איור 6. מודעת מחאה – מעברת האוהלים בת-ים, 1952. מתוך 'ניב בת-ים', ארכיון הספרייה הלאומית

בכדי לא לפגוע יתר על המידה בשגרת היום-יום, נערכה השביתה בסוף השבוע מבוקרו של יום שישי ה-1.8.1952 ועד לבוקרו של יום ראשון-3.8.1952. ביום שישי נסגרו חנויות המעברה ותושבים לא יצאו למקומות עבודתם.

2. שכונת עמידר

2. א. המחלוקת סביב הבעלות על הקרקע, הפקעת הקרקע ותכנון שכונת עמידר

במקביל להקמתה של המעברה ממזרח לרחוב בלפור, החל מיוני 1950, בשורה של מסמכים ומכתבים שהועברו מהאפוטרופוס לנכסי נפקדים לחברת עמידר ובידיעה ובאישור של מחלקות הקליטה בסוכנות ואגף השיכון שליד משרד העבודה, נתפר פרויקט "שכון עמידר בבת-ים". הקרקע סופקה על ידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים. תקציב עיקרי לבנייה הובטח מהממשלה – כ-500 ל"עבור כל יחידת דיור. באחריות האופרטיבית על תהליכי הבנייה נשאה חברת עמידר. הכוונה הייתה, שהתקצוב הממשלתי שהועבר לעמידר יומר עם האכלוס בהלוואת משכנתא, על בסיס התקשרות ישירה בין המשתכן העתידי ובין גופי מימון ממשלתיים (מכתב 1082/51 מחברת עמידר לקק"ל, מרץ, 1951).

עבודות פיתוח התשתית החלו עוד בטרם נפתרו לחלוטין הן סוגית הבעלות על השטחים והן סוגית הגבולות העירוניים במרחב תל-אביב (ראה פרק קודם וכן אצל גולן, 2001, עמ' 122). על כל פנים, חברת עמידר מיהרה להכין תוכנית בניין ערים ל-600 יחידות דיור והחלה לפתח את הקרקע להקמת השיכון.

בתנאי חוסר הבהירות ששררו בנוגע לבעלויות על קרקעות ולגבי עתידן המוניציפאלי, התחוללו בתקופה זו מאבקים עזים בין החברות המשכנות (חברת שיכון, רסקו ועמידר) על הפרויקטים השונים באזור יפו-תל-אביב. מאבקים אלה, יש לציין, שיקפו בין השאר את יחסי הכוחות הפוליטיים בארץ, שכן חברות הבנייה הללו היו מזוהות עם מסגרות מפלגתיות.

לאור זאת, לפעולות הפיתוח הראשוניות בשטח נודעה חשיבות רבה, שכן הן קיבעו את זהות הגוף המבצע ומכאן, את זהות המתיישבים העתידיים. הקשיים שלוו את תהליך הפיתוח הראשוני של שכונת עמידר עוררו חשש באגף התכנון, שהחברה לא תעמוד בהתחייבותה להקים את השיכון. עקב כך הציע האגף לתת את השטח לחברת **שיכון**, אשר ביקשה להקים בו שכונה לוותיקי ההסתדרות. נוכח 'איום' זה התגייסה חברת עמידר ומיהרה להוכיח התקדמות בעבודות הפיתוח, אולם מעמדו של השטח טרם הוסדר.

הגושים עליהם תוכננה השכונה היו: 7153, 7152, 7050, 6998, 7160 ו-7058. אי בהירות אפפה את סוגית הבעלות על כלל הגושים. עניין זה העסיק כמובן את בעלי העניין וגרר לחלופת מכתבים תדירה ובלתי נינוחה בעליל בין הגורמים הבאים: הקרן הקיימת, המחלקה לנכסי המדינה, ו'עמידר, החברה הלאומית לשכון עולים בישראל'.

ה פ ר י מ

שר המוצר
מנהל המחלקה לנכסי המדינה

כ"ב סיון תשי"א
20.6.51

הודונית - תפקיד עליון למשרת שכונ
צוליס, לבת-ים:

הקרן הקיימת לישראל פנתה בזמנו אליכם בבקשה לתפקיד שתי חלקות (7152/29 ו-7153/50) הממונות בעין מובלעת בחוף דקקע - היה שנתסדרו למחנה "עמידר" למשרת שכונ צוליס.

חברת "עמידר" נמחה לנצל מה שזמנך עם בעלי הקרקעות הללו על מנת לרכוש אולם המדינה לא הוכרה במצלמת.

הקדמה המיוחדת לענייני הקרקעות דנה בבקשה זו והחליטה להמליץ במניין על אשר התקבעה המבוקשת.

אנני במרוף היפודא בזה נוסח מודעה, בשלושה העמקים למי מעימים 5 ו-7 של קודת הקרקעות (רכישה לצורכי צבור), 1943, וכן 3 העמקים הממסדיים הנזכר במודעה, לאשררן ולהחיימחך.

(-) טעה לויין
ב/ מנהל המחלקה לנכסי המדינה
העקש למנהל המה * להבדול ולמחנה,
לפקח"ל למכתבם ב/2/2412/מ/מ

ד ת ר

כ"ב סיון תשי"א
7.3.51

1951

מס' הודונית	מס' החלקה	טעם החליקה	שם הבעל	המלכה	ה ע ר ו ת
7152	29	21.091	דוד מויאל	500	דוד מויאל סכר
			הנרי סרץ	20391	אם חלקו למר
				21091	סרדי סרץ וסר
					לי ימול נה כלמי
					הודו לקדוה אם
					העברה במאבו
7153	50	14.719	כיליל אמר		
			ג'אבר דקקא		במלסוה

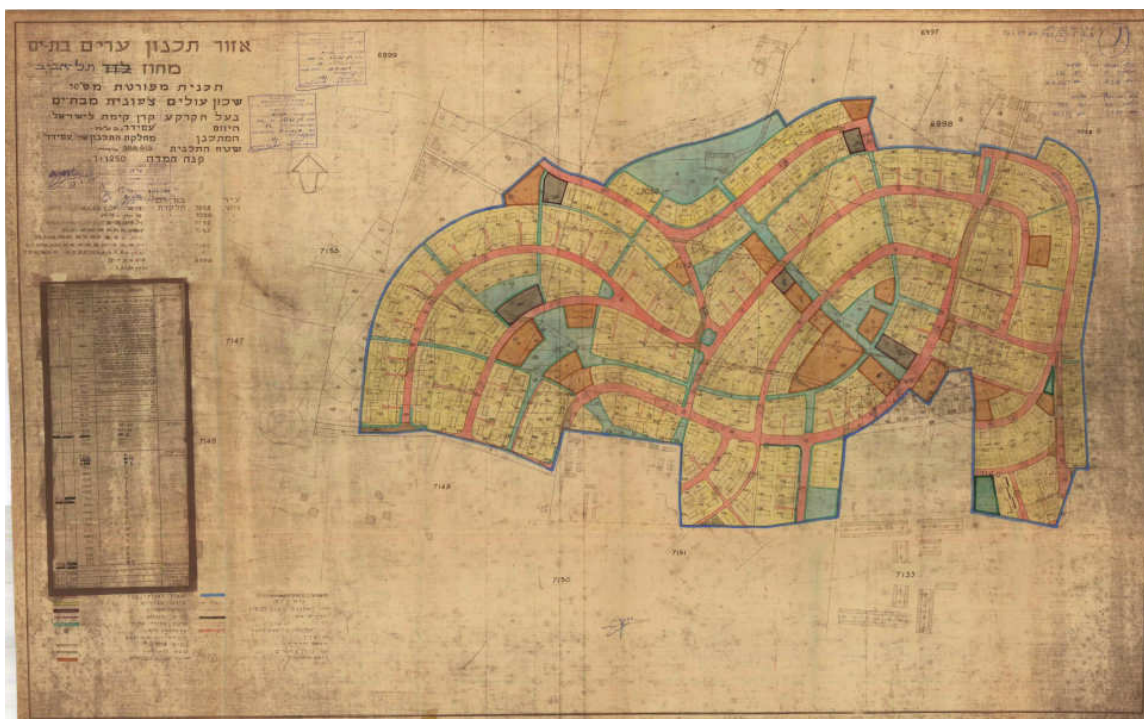
איור 7. חלופת מכתבים בסוגיית הבעלות על הקרקע בין עמידר וקק"ל, מרץ, 1951. מקור: הארכיון הציוני

תביעה לבעלות על חלקות בגושים 7152 ו-7153 העלו בראשית שנות החמישים תושבי יפו עו"ד דוד מויאל, שהיה סוחר קרקעות יהודי ידוע וכן ח'ליל דקקא תושב יפו. בירור ברשומות האחוזה אישר באופן חלקי את תביעותיהם, מה שעורר חשש כבד לעתיד הפרויקט, שכן ללא הסדרה של שאלת הבעלות על הקרקע לא תתאפשר לקיחת משכנתא ע"י המשתכנים, ובלא משכנתא יתמהמה תהליך אכלוס השכונה. הוחלט איפה, לפנות לאופציית ההפקעה. ההפקעה בוצעה על ידי המחלקה לנכסי המדינה ב-19/7/51, אשר מיהרה לדווח על המהלך לגורמים שונים. ב-8 לאוגוסט 1951, מדווחת חברת עמידר לקק"ל כי היא תפסה חזקה על הקרקע המיועדת מיד לאחר פרסום דבר ההפקעה ברשומות⁴.

הגוף אשר תכנן את שכונת עמידר היה מחלקת התכנון של חברת עמידר⁵. בתוכנית בי 50 נקראה השכונה "שיכון עולים צפונית לבת-ים" (ראה איור 8).

⁴ ראה מכתב לקק"ל מיום 7/8/51, מכתב מס' 3698. מקור - הארכיון הציוני.

⁵ תאריך ההפקדה של תוכנית זו אינו ברור, אך ידוע כי שונתה ותוקנה מספר פעמים עד להגעתה למצב סופי ב-18.8.55.

איור 8. תוכנית מפורטת מס' 50 - "שכונת עולים צפונית לבת-ים".
המתכנן: 'מחלקת התכנון של עמידר'. קבלת תוקף - 10.05.1956.
מקור: אתר ממ"י

תכנון שכונת עמידר, כחלק מהתכנית המפורטת:

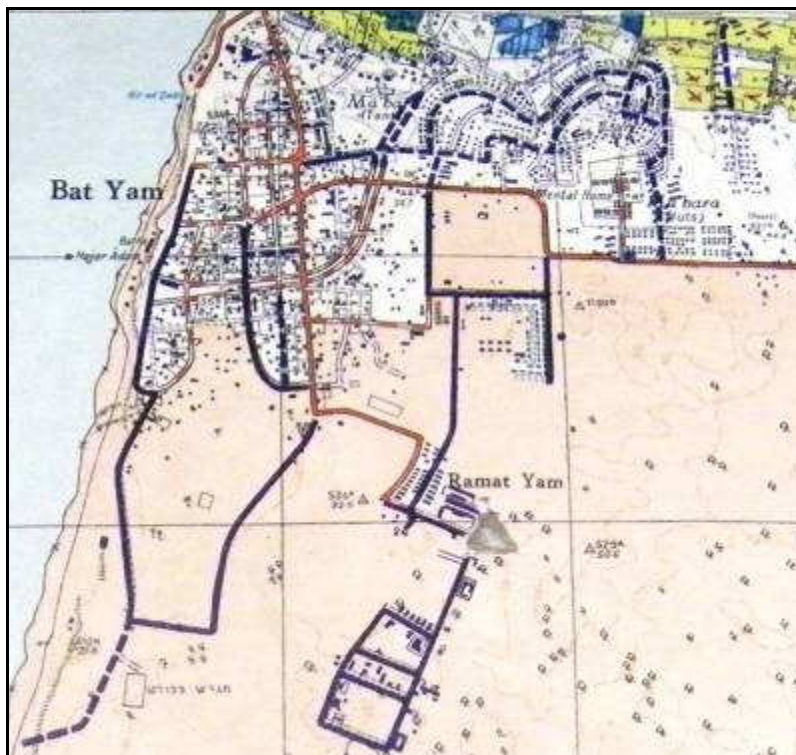
- בטול החלוקה הקיימת וחלק מהדרכים הקיימות ותכנון השטח מחדש בהתאם לדרישת אגף השכון כמתואר בתשריט לשם הקמת שכון עולים שיכולול:
- א. 372 מגרשי מגורים בשטח כולל 251,515 דונם.
 - על כל אחד יוקם בית בן 2 קומות, הכולל 4 יח' דיור, חוץ מהמגרשים 377 ו-379 אשר עליהם יוקמו 2 בתים כנ"ל (בתים כפולים).
 - ב. מגרשים מסחריים בשטח הכולל של 5.262 דונם.
 - ג. שטחי ירק בשטח כולל של 47.430 דונם.
 - ד. מגרשים לבנינים ציבוריים בשטח כולל 24.408 דונם.
 - ה. דרכים ושבילים בשטח כולל 59.000 דונם.
 - ו. שטחים להשלמה בשטח כולל של 0.800 דונם.

(מקור: תוכנית סרוקה בי 50 – אתר ממ"י)

איור 9. הבלדוזרים בדרכם לעבודות הפיתוח בשכונת עמידר חולפים על פני אוהלי המעברה
מקור: ארכיון היסטורי, עיריית בת-ים

עבודתה של ועדת הגבולות האזורית שתפקידה היה לקבוע את הגבולות המוניציפאליים בשטח הגדול שנוסף לאחר המלחמה באזור תל-אביב ויפו, ובשטחים שמחוץ לערים אלה הושלמה בינואר 1950. כארבע-עשר ישיבות נדרשו לוועדה זו בכדי להגיע להסכמה, אשר נוסחה ב-22 בינואר במסמך המסכם. הוחלט על סיפוח כל שטח השיפוט של יפו על ידי עיריית תל-אביב, למעט השטח שמדרום לג'בלייה, אשר סופח לבת-ים, ובכלל זה, שטח השיכון לעולים שבנתה חברת עמידר (גולן, 2001).

איור 10. מקטע מתוך מפת מקורה ישראל, 1:20,000, בת-ים, 1952.
 התפתחות השכונות בבת-ים נכון לתחילת שנות החמישים: מעברת האוהלים שצמודה לרח' בלפור עדיין לא פונתה, שכונת עמידר כבר בנויה במלואה, שיכון וותיקים בנוי, רמת-ים בנויה וניצנה עודנה מעברת צריפים.

איור 11. מקטע מתצלום אוויר מס' 56/2. גיחת הצילום נערכה ב-23.11.1951.
 שכונת עמידר, גובלת בשטחי הפרדסים שבדרום ג'בלייה. הבתים הוקמו אך הדרכים עדיין לא נסללו.

2. ב. אכלוס שכונת עמידר, חיי היומיום וקשיי המשתכנים הראשונים

בשל היקף העלייה המואץ והלחץ לקלוט וליישב מספרים גדלים והולכים של עולים בעיר, התנהלה בניית השיכונים בעמידר בקצב מהיר. אכלוס השכונה החל בשנת 1951 ולפי אחד האומדנים, בקיץ 1952 כבר היה מניין תושבי השכונה כ-4,000 נפש, מרביתם מפוני המעברה המקורית בצפון-מזרח העיר הסמוכה לשכונת עמידר. המשתכנים בעמידר היו יוצאי גלויות שונות מארצות אירופה (בעיקר רומניה, פולין ובולגריה) ומממדינות ערב (בעיקר לוב, תימן ומצרים). הללו התגוררו ב-190 בניינים, שבכל אחד מהם היו ארבע דירות בנות שני חדרים, ששטחן הממוצע לא עלה בדרך כלל על 40 מ"ר (קול בת ים: כתב עת מקומי על המתרחש בבת ים, אוגוסט 1952, עמ' 5). היעדר הומוגניות חברתית, צפיפות הדיור הגבוהה, במיוחד בקרב עולי ארצות ערב, שמשקי הבית שלהם היו גדולים מן הממוצע באוכלוסיה הותיקה, הולידו תחושות של אכזבה ותסכול כבר בחודשים הראשונים לאחר המעבר לדיור ציבורי.

במקביל, למרות התחושה הראשונית בקרב רבים מן המשתכנים כי עזיבת המעברה תהווה שיפור משמעותי בתנאי חייהם, הרי שעד מהרה התברר כי גם בחיי "שיכון מודרני" קיימים קשיים לא מעטים. בראש ובראשונה סבלו תושבי השיכון מן הניתוק המוחלט משאר חלקי העיר, כולל המרכז הכלכלי-אורבאני ההיסטורי של בית וגן/בת-ים (בלפור-רוטשילד-הרצל-הנשיאים). בהיעדר כבישי גישה הולמים ותחבורה ציבורית סדירה, היתה עמידר מנותקת הלכה למעשה מבת-ים, מה שהקשה מאוד על ניהול שגרת חיי היומיום של תושביה והחריף את תחושות הניכור והזרות אצל רבים מהם. כך למשל, דיווח אחד המקומנים על האוירה השוררת בקרב המשתכנים בקיץ 1952:

"עז כה לא הצליחו מרבית התושבים להתאקלם בהווי הישראלי. המוסדות המתאימים לא פעלו כלל בכיוון זה. המשתכנים מרגישים עצמם מקופחים. קובלים הם על הקשר הרופף בינם לבין תושבי בת-ים. בפני כולם נשאלת השאלה, מדוע אדישים תושבי בת ים כלפיהם. ראוי לציין כי גם בינם לבין עצמם אין קשרי אחווה הדוקים. כל דירה – עולם בפני עצמו" (שם).

חריפה יותר היתה סוגית התשתיות בשיכון. כאמור לעיל, עקב זרמי ההגירה המאסיביים, פעמים רבות נדרשו המוסדות הלאומיים לפנות מעברות ולהפנות את משתכניהן אל השיכונים עוד טרם נסתיים תהליך בניית תשתיותיהם הבסיסיות. מבחינה זו לא היתה שונה עמידר משיכונים אחרים. כך למשל, למרות אכלוסה הראשוני כבר במהלך שנת 1951, הרי סלילת הכביש המחבר בינה לבין העיר החלה רק באוגוסט 1952, לאחר לחצים כבדים שהפעילו המשתכנים ונציגי המועצה על חברת 'עמידר', שנאותה להשתתף ב-25% מעלות הפיתוח הכוללת של הסלילה (שאר ההוצאות – 75% מומנו על ידי

דיירי השיכון). גם חיבור השכונה לרשת החשמל לא בוצע עד פברואר 1953, עת מנתה אוכלוסייתה כ-1200 משפחות בקירוב (הד בת-ים, 1953).⁶

התנאים הקשים בשיכון בשנותיו הראשונות הניעו את התושבים לייסד ועד שכונה שפעל הן מול המועצה המקומית והן מול חברת 'עמידר'. כבר באסיפה הכללית הראשונה של תושבי השיכון, שנערכה בפברואר 1952, בחרו התושבים בוועד זמני בן 19 חברים, וכשלושה חודשים מאוחר יותר נבחר הוועד הקבוע לתקופה של שנה והחל בפעילות שתדלנית מול נציגי המוסדות השונים. בין הנושאים שעלו במהרה על סדר יומו של הוועד היו חיבור השכונה לרשת החשמל, סלילת כביש מחבר בינה לבין מרכז העיר, והאיכות הירודה של הדירות בשכונה. הנושא האחרון היווה סוגית מפתח עבור המשתכנים, שהתלוננו תדירות על "רטיבות בקירות דירותיהם, רעפים הנישאים ברוח, אריחים שנותקו ממקומם, טיח המתפורר מן הקירות, וכל סדקים המתהווים בקירות" (קול בת ים, אוגוסט 1952, עמ' 5).

סוגיה נוספת, שעלתה פעמים רבות לדיון היתה חסרונה של מערכת ניקוז וביוב הולמת בשכונה. עקב כך סבלו תושבי השכונה מהצפות חוזרות ונשנות במהלך חודשי החורף, עת עלו מי הגשמים על גדות דרכי העפר והכבישים המקומיים וגלשו לבתי הדיירים.⁷ יש לציין עם זאת, כי ההצפות נבעו חלקית מפרקטיקות של תכנון לקוי, משום שפני הקרקע במרבית רחובותיה של השכונה, שעליהם נבנו הבתים בחופזה, היו נמוכים באופן משמעותי מהכבישים שנסללו לידם. הפרשי הגובה הללו, שניתן לראותם גם היום בחלק מן הרחובות, הקלו על גלישת מי הגשמים לתוך הדירות, החריפו את בעיית ההצפות בשכונה ותרמו משמעותית לתחושות התסכול וחוסר האונים בקרב הדיירים החדשים.

רק לקראת סוף שנות ה-50 הקצתה העירייה כספים לצורך התקנת מערכת ניקוז וביוב שכונתית. למעלה ממיליון לירות, השקעה עצומה במונחי התקופה, הופנו לצורך מה שהוגדר "עבודות פיתוח ותשתית" ברחבי השיכון, וחלק ניכר ממנו הושקע בהסדרת סוגיות הניקוז והביוב, כפי שדיווחה העירייה בדו"ח סיכום פעילותה לשנים 1955-1959:

"שיכון זה, שחיים בו כ-8000 נפש ב-1600 יח"ד סבל עד לפני שנתיים עקב חוסר ביוב ממפגעים סניטריים בכל ימות השנה ומשטפונות בימות הגשמים. לפני כשנתיים הותקנה במקום בורות השופכין רשת ביוב שכל הבתים מחוברים אליה. אגב, שיכון עמידר בבת ים היה הראשון שבוצע בו ביוב מלא. עבודות ניקוז גדולות נעשו באזור זה ושוב לא יטרידו השטפונות את מנוחתם של תושביו" (שם, עמוד 32);

⁶ חיבור השכונה לרשת החשמל צויין בטקס בהשתתפות ההנהגה המקומית, כולל ראש המועצה שאף התכבד בהדלקתו הראשונית של האור. בא כוח חברת החשמל ציין כי מערכת החשמל בשכונה כוללת 30 מנורות רחוב ו-200 עמודי תאורה.
⁷ בהקשר זה יש לזכור כי החורפים של 1950-51, ו-1951-52 היו מן הקרים והגשומים ביותר שראתה ישראל עד אז, ולפיכך יש להניח שריבוי ההצפות בשנים הראשונות לאחר האיכלוס, היוו חווייה טראומטית במיוחד עבור העולים-משתכנים הראשונים והשפיעו על תפיסתם את איכות החיים בשיכון.

השקעה ממסדית זו היתה אקט משמעותי, במיוחד לאור קשיי התקציב העירוני בשנות ה-50. התמונה העולה מתוך אחדים מפרסומי העירייה הזמינים היא כי יוזמות פיתוח רבות בשכונה בשנים הראשונות מומנו על ידי נדבנים יהודים מחו"ל. כך למשל, מדווח בן-ארי לחברי המועצה בשנת 1956 על גיוס כספים ממשפחות וארגונים יהודים לצורך הקמת בית ספר ממלכתי דתי, בית תרבות, מעון ילדים וכן מוסדות ציבור נוספים בשכונה (סיכום פעולות העיריה, 1959-1955, עמ' 44).

את מצבה הירוד של השכונה בשנותיה הראשונות ואת קשיי המשתכנים הראשונים צריך, אם כך, להבין על רקע קשיי התקציב העירוני, הבהילות שאחזה במקבלי ההחלטות ברמה הארצית להפנות אלפי עולים מן המעברות לפרוייקטים של דיור ציבורי⁸, כמו גם על רקע תהליך התכנון הפיזי הלקוי שהכתיבה בהילות זו. תהליך האכלוס המזורז של השכונה, לו היו שותפות ממשלת ישראל (באמצעות מחלקת העליה והקליטה של הסוכנות היהודית), המועצה המקומית בראשותו של דוד בן ארי וחברת עמידר, סייע למוסדות בהעברת אוכלוסיות מוחלשות, שקבעו במידה רבה את פניה של השכונה בעשורים הבאים וקיבעו את תדמיתה כאחת השכונות החלשות בעיר מאז ועד היום.

שמות לחובות חשים עמידר.			
REHOV NEGBAH	נגבה	רחוב	4
R. KIBUTZ GALUYOT	קבוץ גלויות	"	6
REHOV HA-SHOMER	השומר	"	4
REHOV HA-HALUTZIM	החלוצים	"	4
REHOV HA-TZANHANIM	הצנחנים	"	4
R. GUSH-ETZON	גוש עזרון	"	4
R. HA-MAPPILIM	המעפילים	"	4
R. MARVAD HA-KSAMIM	מרבד הקסמים	"	4
REHOV HA-GALIL	הגליל	"	4
REHOV HA-PALMACH	הפלמח	"	6
REHOV HA-GIBORIM	הגבורים	"	6
REHOV HA-SHLOSHA	השלושה	"	10

איור 12. מועצת בת-ים מאשרת את הצעת ועדת השמות באשר לשמות רחובות עמידר - 29.03.1954

⁸ בהילות זו קיבלה משנה תוקף לאחר מאורעות ודי סאליב בחיפה בקיץ 1959, שבמהלכם התעמתה המשטרה באלימות עם עולים יוצאי צפון אפריקה, על רקע תסכולם של האחרונים מן האפליה הממוסדת כלפיהם מצד רשויות המדינה. בין היתר מחו העולים על אפליה מתמשכת בשווקי התעסוקה והדיור בעיר חיפה ובמקומות אחרים בישראל.

2. ג. שכונת עמידר כיעד להפניית 'מקרי סעד'

המאמץ אותו ריכז ראש המועצה דוד בן-ארי להשגת ההכרה המיוחדת בבת-ים כעיר נשא פרי כידוע רק בשנת 1958, אולם החל מייד עם היבחרו ב-1950. בן-ארי פעל בשלושה מישורים עיקריים לשם השגת מטרה זו: משיכת אוכלוסייה נוספת אל בת-ים, הגדלת היקף היצע הדיור ופיתוח של מקורות הפרנסה במקום. על החשיבות הרבה שראה בן ארי בהגדלת האוכלוסייה בבת-ים ועל הקשר שבין גידול אוכלוסייה ומשיכת הון החיוני לעיבוי הכלכלה העירונית, ניתן ללמוד מדבריו הבאים:

"בהגיע מספר תושבי בת ים ל-2 רבבות נפש, כן ירבו, החליטה המועצה המקומית פה אחד לפנות למשרד הפנים ולבקש שינוי הסטטוס המוניציפלי של המקום, כלומר הפיכתו לעיריה. בת ים התפתחה לא כישוב כפרי, אלא כשטח עירוני מובהק. נוסף לכך ישנן כאן כל האפשרויות למשיכת הון חוץ לשם פיתוחה של בת ים כעיר קיימת מצד אחד ועיר תעשייה מצד שני. ואכן, בסיורי בשנה החולפת בחו"ל יצרתי קשרים עם בעלי הון, שברצונם להשקיע מהונם בבת ים, אולם השם 'מועצה מקומית' הוא בעוכרינו, נוצר רושם [בקרב בעלי הון שברצונם להשקיע מהונם] כי בת ים היא עיירה נחשלת שאינה מעודדת השקעות רציניות".⁹

כידוע, אוכלוסיית תושבי שתי המעברות הראשונות (המעברה הראשונה בבת-ים שמוקמה ממזרח לרחוב בלפור ממזרח לשכונת עמידר והמעברה השנייה שמוקמה מדרום/מזרח לעמידר, ראה מפת מקווה ישראל, 1952, איור 10) והשיכונים, אשר הוקמו בבת-ים בתחילת שנות החמישים סיפקה את הגוף האנושי הראשוני להגדלת מצבת תושבי המועצה המקומית. יחד עם זאת, על רקע הדימוי השלילי שדבק במעברות בולטת העובדה כי בשלהי שנת 1956 מדווח בן-ארי למועצת העיר על בקשתו מהסוכנות היהודית ליזום את הקמתה של מעברת עולים נוספת בעיר, השלישית במספר. הסיבה הרשמית שסיפק ראש המועצה היתה התגברות היקף העלייה ארצה בעקבות גירוש יהודי מצרים לאחר מבצע קדש (אוקטובר 1956), בריחת יהודי הונגריה כתוצאה מהמרד ההונגרי הכושל (אוקטובר-נובמבר 1956)¹⁰, ועלייתם של כ-35 אלף מיהודי פולין במסגרת מה שנודע לימים כ"עליית גומולקה" על שם נשיאה הרפורמיסט (דו"ח ראש המועצה לתקופה – אוקטובר 1956, מקור: ארכיון היסטורי בת-ים).

יזמתו של בן-ארי, שכאמור לדבריו נשענה על אירועים היסטוריים, עוררה תרעומת בקרב חלק מחברי המועצה. הללו חששו כי בנייתה של מעברה נוספת בבת-ים תעודד את הפנייתם של מקרי סעד נוספים מקרב העולים לעיר ותכביד על תקציבה המדולדל ממילא. כך למשל טען חבר המועצה הדתי

⁹ בת ים, 1959 – 1955: סיכום פעולות

¹⁰ באוקטובר ונובמבר 1956 התקוממו אלפי אזרחים הונגרים כנגד ההשפעה הסובייטית הגוברת במדינה. המרד, שדוכא באופן ברוטאלי על ידי כוחות הצבא האדום, הותיר כ-2,500 הונגרים וכ-700 חיילים סובייטים הרוגים וגרם להגירתם של כרבע מיליון אזרחים, בתוכם גם אלפי יהודים, שהלקם הגיעו ארצה.

הותיק דב דויטש כי מוטב להפנות את העולים לישובי הספר במקום למעברה המתוכננת משום "שכל עליה חדשה בבת ים מטילה נטל כבד על המועצה המקומית" (פרוטוקול ישיבת מועצת בת-ים, 12.12.1956, עמ' 1). חבר המועצה שלמה רקח תהא אף הוא האם תהיה למועצה השפעה כלשהיא על הרכב המופנים למעברה. בנמקו את השאלה רמז רקח לריבוי מקרי הסעד בשיכון עמידר, והתריס כנגד ראש העיריה כי "מקרים סוציאליים כבר יש לנו די והותר" (שם). בתגובה, טען בן-ארי כי הובטח לו אישית ממנהל מחלקת עליה וקליטה בסוכנות היהודית, גיורא יוספטל, כי "החומר האנושי שיבוא... לא יזדקק ללשכת הסעד" (שם).

הויכוח שניטש בישיבה אודות מקרי סעד¹¹ שיקף את הלוך הרוחות אצל חלק מפרנסי בת ים כי ראש המועצה איננו עומד בפרץ ו'מתפשר' על איכות אוכלוסית הנשלחים העירה בכלל ולדירור הציבורי - כולל עמידר - בפרט. למרות הגידול המהיר באוכלוסית בת-ים והפיכתה לעיר ב-1958, היו שטענו שמדיניות האיכלוס הבלתי מבוקרת תעמוד לה לרועץ בטווח הארוך. כך למשל הסביר לימים יהודה לוגאשי, חבר המועצה הותיק, את הקשר בין מדיניות הקליטה ההיסטורית ואתגרי הכלכלה העירונית העכשווית:

"אין בכוחה של בת ים לשאת בעומס הוצאות [על שירותים ציבוריים כגון חינוך, בריאות] אלה בפרט כשחלקם של משלמי המיסים בבת ים קטן יחסית מחמת ריבוי מקרי הסעד בעיר...היתה תקופה של בניה ממשלתית גדולה בבת ים. את הבתים החדשים אכלסו אז במקרי סעד רבים, שהועברו אלינו ממקומות ישוב אחרים. על פי הנוהל הקיים אצלנו ניתנת התמיכה הראשונה לכל מקרה סעד, על חשבון המוסד המאכלס. כלומר כל מי שהביא לשטח מוניציפלי מסויים מקרה סעד, תומך בו במשך השנה הראשונה לשהותו במקום החדש. לאחר מכן מוטלת התמיכה על תקציבה של הרשות המוניציפלית. הריבוי של מקרי סעד בבת ים, שהוא גדול יחסית, גורם לעיריה קשיים תקציביים לא מעטים...אנו תקווה, כי במרוצת הזמן יימצא פתרון להקטנת מקרי הסעד בעירנו..." (מעריב, 1968, ללא תאריך מדויק)

תמונה היסטורית דומה צייר עבור קוראי העיתון 'מעריב' ד"ר מאיר קאהן, מראשי ארגון האצ"ל בת"א:

"הדחיפה לפיתוחה של בת ים ניתנה לאמיתו על ידי פעילות סוציאלית רחבה. השלטונות ביקשו להסל מעברות שנוסדו בסביבה אחרי קום המדינה, בתקופת העליה ההמונית. היה צורך למצוא שטח בלתי מאוכלס, אליו ניתן להעביר מקרים סוציאליים רבים. וכך קרה שבת ים, שהיתה אז ישוב קטן מאוד, נבחרה כנקודה בה התרכז עיקר הפעולה. הוחל בהקמת בתי מגורים בשביל מפוני מעברות" (מעריב, 1968, ללא תאריך מדויק).

¹¹ זהו מינוח, אשר מסמן באותם ימים פרטים וקבוצות חברתיות בלתי יצרניות, שאינן נושאות את עצמן כלכלית באופן בלתי הפיך, ושמוצותן אינה תלויה בסביבה החברתית-כלכלית, אלא נעוצה בנתוני הגיל והאישיות.

כצפוי, כשלון המדיניות נותר יתום והגורמים המעורבים הטילו את האחריות זה לפתחו של זה. העיתון 'דבר' למשל, שהיה מזוהה עם מפא"י, מפלגת האם של ראש המועצה דוד בן ארי, האשים את מחלקת העליה והקליטה של הסוכנות היהודית בהעברת האוכלוסין הבלתי מבוקרת. לטענתו, הגיע המצב לידי כך, שבשל הצורך בידיים עובדות בענף הבניין 'הוזמנו' לעיר עשרות פועלים מתל-אביב, שכן מחוסרי העבודה המקומיים סרבו לעבוד או שהיו בלתי כשירים לכל סוג של עבודה פיסית. העיתון אף ציטט את מזכיר מועצת פועלי בת ים דאז, שמואל טלר, שאמר:

"90% ממחוסרי העבודה שלנו הם או מקרים סוציאליים ממש או פועלים קשישים, שאינם מסוגלים לעבודה פיזית ממש. הסיבה לתופעה זו נעוץ במדיניותה של הסוכנות, אשר ריכזה בשכונת עמידר בבת-ים מספר רב כל כך של מקרים סוציאליים עד שהם מהווים כמחצית המשתכנים. ההנחה ההגיונית לכאורה, שעמדה ביסוד מדיניות זו – היינו, כי בקרבת העיר יקל על אנשים אלה להסתדר – לא עמדה במבחן המציאות, ומאות המקרים הסוציאליים מהווים עומס קשה הן על המועצה והן על מועצת הפועלים. לעיתים הגיעה מדיניות זו עד לאבסורד ממש. מעשה ביהודי קשיש מטופל במשפחה כבדה ואשר התגורר במחנה ליד בית ליד והצליח להסתדר בעבודה, יום אחד הודיעה לו הסוכנות כי לא קיבל שיכון והסוכנות תחדל מלטפל בו אם לא יעבור לשכונת עמידר שבבת-ים. לא הועילו כל טענותיו של יהודי זה שאך בקושי הסתדר בעבודה: הוא עבר לבת-ים ועד אפריל שנה זו הוא נסע יום-יום לעבודתו לנתניה, לבסוף אנוס היה כמובן לוותר על מקום עבודתו. כרגע נופל הוא למעמסה, כמו מקרים רבים אחרים, על שכמ המועצה המקומית וההסתדרות. לאור מצב זה נעשים מאמצים להפעלת עבודות ציבוריות, שאך בהן ניתן להעסיק את מובטלי המקום. ואמנם עוד השבוע ייצא כ-40 איש לעבודת נטיעות וכבישים". (20.08.1953; הדגשה במקור)

כך או כך, העברה מאסיבית של אוכלוסיית סעד לשכונת עמידר, הגם שסייעה בטווח הקצר לצמיחתה הדמוגרפית וקידמה את תהליך הפיכתה של בת ים לעיר, הפכה ברבות הימים למעמסה על הרשויות הממונות. כך נוצר מעגל קסמים לפיו מתקשים רבים מתושבי השכונה (והעיר) לעמוד בנטל המיסים העירוני, מה שמשפיע על אחוזי הגביה של העירייה, שבתורה מתקשה לעמוד באספקת השירותים העירוניים, לעיתים גם הבסיסיים ביותר, כגון חינוך, בריאות ותרבות. באופן טבעי, סבלו לאורך השנים ממחסור תקציבי זה השכונות הותיקות והמוחלשות ביותר, בראש ובראשונה שכונת עמידר. באינספור כתבות שהתפרסמו בעיתונות המקומית במהלך השנים התלוננו תושביה כי בשכונה "אין מגרשי משחקים לילדים, אין שבילים סלולים בין הבתים, אין תאורה מספיקה בשעות הלילה, האיזור מלא במגרשי קוצים וגרוטאות, וחזיתות הבתים פונות לעורף ולא לרחוב"¹².

¹² אקרמן, גילה. "על המיסים ועל הניסים". ידיעות אחרונות, 1.2.1987.

בשנות ה-70 הפכה שכונת עמידר לשם נרדף לעזובה סביבתית, כלכלית וחברתית ושמה אף נקשר במאבקים חברתיים ספוראדים בשל סרובם של התושבים, שהקימו ועד שכונה חזק כבר בראשית שנות ה-50, להסכין עם התנאים הירודים שנבעו מהזנחת העירייה. כך למשל, חלק מפעילי השכונה גילו סימפטיה למאבקים של הפנתרים השחורים ובראשית שנות ה-70 אף התקיימה פעילות מצומצמת של התנועה ברחבי השכונה, שכללה בעיקר חלוקת כרוזים התומכים באנשיה וארגון הפגנות ספוראדיות בעיקר בעת ביקורים של פרנסי העיר הרשמיים¹³. המצב אף החריף בעשור שלאחר מכן בשל סרובו של משרד השיכון לכלול את השכונה במסגרת מבצע "שיקום השכונות", שהחל קורם עור וגידים תקופה קצרה לאחר עלייתו של מנחם בגין לשלטון ב-1977. למרות פניות רבות מצד ראש העירייה אהוד קנמון במהלך שנות השמונים, לא הצליחה השכונה לעמוד בקריטריונים שנדרשו לקבלת תקציבי הפיתוח הממשלתיים. רק ב-1995, לאחר מסע שכנועים ארוך הפכה עמידר (יחד עם ניצנה) לשכונה הראשונה בעיר שהוכללה בפרוייקט הלאומי.

איור 13. אתר עמדת המוות שבשדרות העצמאות הפך לאחת מהבימות המרכזיות בבת-ים, בה צוינו ימי זיכרון וחגיגות העצמאות בראשית שנות החמישים. אוהלי המעברה ובנייני עמידר השלימו את התפאורה האידיאלית לשירת הסיפור המקומי ההרואי עם הסיפור הלאומי של מלחמה, קליטה ובנייה.

¹³ ראה למשל, "מחנה אוהלים מול עירית בת ים בדרישה לדירות בשכירות חודשית סבירה", דבר, 7.5.1974.

איור 14. בת-ים - טקס יישובי לציון יום הזכרון, נערך על יד עמדת המוות - אפריל 1952.

איור 14. שכונת עמידר - פברואר, 1955

מקורות:

גולן, א. (2001), שינוי מרחבי – תוצאות מלחמה, השטחים הערביים לשעבר במדינת ישראל 1948-1950. באר-שבע, המרכז למורשת בן-גוריון, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
 אוליצקי, י. (1950), בת-ים תרע"ט-תש"י, הוצאת המועצה המקומית בת-ים.
 דוח סיכום פעילות העיריה (1955-59).
 עיתונות מקומית 1950-1955: הד בת-ים, קול בת-ים, ביטאון – עיתון הנוער הבת-ימי. עיתונות כללית:
 גרייצר, א. (1982), שכונת העובדים: ניסויים בעיצוב נוף עירוני על-ידי אידיאולוגיה חברתית בארץ ישראל של תקופת המנדט. הוגש לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית.